

Li Rantoele

Gazete di prôze nén racontrece ki rexhe tos les troes moes eplaideye pal "RANTOELE", soce nén recwârlante (a.s.b.l.)

mimbe del Soce po les mancîs Lingaedjes et Tuzances d' Urope (ALCEM), avou l'aspalaedje del Kiminalté Walonreye-Brussele

**Wilicom et bénvnowe
a Nameur li 27 di may**

Mwaisse sicrijheu : Lucyin Mahin - Desséns : Djozé

Eplaideu responsåve : Pire Otjacques

19, rûe d' la Hète, 6840 Li Tchesteu - Bureau de dépôt : 6840-Neufchâteau

Pris : 3 uros å limero ; abounmint po èn an : 12 uros (20 po l' etrindjir)

å conte IBAN : BE74 0682 2043 0507 BIC : GKCCBEBB

Li mot « rantoele »

Li mot « **rantoele** », c' est dandjreus on riscôpaedje [mécoupure] do shuvion [suite de mots] « l' arantoele » (l' araegnreye, l' arincrin). On l' dijheut purade e l' Basse Årdene, la k' i s' prononce *ranteûle, ranteûye, rantûye, rantûle, rantôye, rantouye, rantoûle, rantwèle, rantwâye, rantwaye, rantwale*, evnd. (ALW 8).

Li Rantoele-soce

Li Rantoele-soce, c' est ene Soce Nén Recwârlante (S.N.R., a.s.b.l.) k' a stî ahivêye e 1996 pa Tiri Dumont, Lorint Henschel, Lucyin Mahin, Pire Otjacques & Stefane Quertinmont. Po pus di racsegnes, alez sol Wikipedia walon, et potchî a « Li_Rantoele_(soce) ».

Li Rantoele-gazete

Li Rantoele-gazete eplaidê a pus sovint des ârtikes e **rfondou walon** (orthographe wallonne unifiée).

Sacwants tecses sicrîts e-n on walon coinrece [régiolecte] et riscrîts e rfondou cial ont stou eplaidîs, come li scrijheu(se) les a-st ortografyî, sol djâspinreye « li walon d' emon nozôtes » : <http://walon.cultureforum.net/>

Responsåvte

Les scrijheus sont responsåves di leus scrijhaedjes et les dessineus d' leus dessinaedjes.

Croejhete

Nous suivons les règles suivantes pour placer l'adjectif épithète:

*Les adjectifs d'une syllabe sont très souvent devant le nom : choter do **gâtche** pî; on **ptit stroet** pazea.*

*Les adjectifs de plusieurs syllabes et les participes adjectivés se placent devant ou derrière le nom : li **beneye** tchande; li fontinne **dizo-trinne**; ene **amiåve** djin.*

*Les adjectifs empruntés et ceux en -rece se placent derrière : l' ârmêye **prûsynne**; des des-sinaedjes **pirreces**.*

Abondroets

Les scrijhaedjes del Rantoele polèt esse riprins tot marcant bèn l' sourdant.

Les textes publiés dans « Li Rantoele » peuvent être repris en citant la source.

Li RANTOELE

Et n' rovyîz nén ki :

xh se prononce généralement **ch** et **jh** se prononce **j** (les 2 se prononcent **h** a Liège); **ea** se prononce **ia** ou **ê** (fr. eau); **én** se prononce généralement **in** (**én** ou **é** a Charleroi); **ae** se prononce généralement **a** (**è** à Liège, **â** à Charleroi dans le suffixe -âdje); **oe** se prononce généralement, **ey** se prononce **èy** à Liège et **iy** ailleurs; **wè** (**eû** à Liège, mais aussi **è, û, ë, wa, oû, wê**, etc.), **sch** se prononce **sk** ou **ch** (mais **h** à Liège); **oi** se prononce **wa** à Namur, **wè** à Liège, **ôn** à Charleroi et **ou** à Nivelles, **â** se prononce **au** (ô), **â, â, an**, ou **on** selon les régions; **ô** se prononce souvent **ôn** (presque **on**) mais **ou** à Nivelles, Fosse-la-Ville et en Haute-Sûre; **sh** se prononce **ss** à l'Est et **ch** à l'Ouest; **oen** se prononce souvent **on** à l'Est et **win** à l'Ouest.

endè (**end, ndè, nd**) se prononce **ènnè** (**ènn', 'nnè, 'nn'**) sauf à l'Ouest où il se rend par **'dd'** (simplifié en **d'** ou **d-**)

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent è. remantchî = rêmantchî; retchessî = rêтчèssî. La lettre é ne s'écrit que si elle représente un phonème du wallon : ceréjhe, tuzé, singlé. Non si elle provient d'un calque du français : prezinter, republike (lire è).

Les voyelles i, u et ou se prononcent presque toujours longues devant une consonne voisée (b, d, dj, g, jh, v, z), R et Y (voir p. 21).

Un espace typographique suit toujours une apostrophe; il n'y a pas d'apostrophe ni d'E muet internes. Ces deux règles étaient déjà d'application dans le « Dictionnaire des parlers wallons du Pays de Bastogne »

Di traze a catoize

Noveas lives e walon

« **L' ivier des purnalis** », sovances da Joseph Bodson so si efance, a môde d' ene cronike do viyaedje di Rîssât, on hamtea d' Soye (Floreffe).

« Fåve do mwaisse Patlin » on ratournaedje di deus pîces di teyâte francesse, ritrové dins les vîs papîs da Willy Bal.

Les deus lives sont-st eplaidîs dins l' coleccion « Micromania ». Po ls aveur, emilez todi a :

info@el-mojo.be

Bates

Les 2 bates oficires do CLRE

2500 € tchaeke.

Ene ramexhnêye d' arimés nén eplaidîs divant li 31 di decimbe 2013.

Èn ovraedje odio, videyo, dessinrece, avou èn pote media, nén eplaidî divant li 31 di decimbe 2014.

Les sayes divèt rintrer mon Alix Dassargues, 44 Bolvård Yopôl II, 1080 Brussele divant li 13 di mâss 2017. Racsegnes : alix.dassargues@cfwb.be

Prumî scrijhaedje e walon

500 € po on prumî scrijhaedje e walon (4 a 5 pådjes di cogne A4), avou on ratournaedje e bea francès. Divant li 13 di mâss 2017 dizo cogne WORD da Bill des Gades a : alix.dassargues@cfwb.be

Les dates estént tot strindowes : vos rçuroz cisse Rantoele ci après côp. Fât prinde li tins come i vént et les djins come i sont.

Bates di noûmots

Les noûmots so les novelès usteyes des mâjhons. Pol moens cénk (5) noûmots (mins ostant k' on vout) avou ene miete d' esplicaedje po kimint k' il a stî trové. Avou ça k' el fât mete e-n ene frâze. Vos ploz tuzer l' cayet dins ene copinreye.

Evoyîz vos atâvlaedjes pol **prumî d' may** a baptiste.frankinet@provincedeliege.be

(loukîz co p. 21)

Ratacaedje

Mes prumirès 24 eures 2017 el Walonreye

Nonna, binamés lijheus, tcherès lijheuses, ci n' esteut nén al novelan, sô come on facteur. Plamour ki dj' so-st on « Walon rivnou d' ôte pâr » . C' esteut a cmincî do 25 di fevrî a 10 eures et dmey al nute.

A schipe aveu dj' rimetou on pò d' tchâfaedje e nosse mājhon ki dji m' ritrovéve el sicole do viyaedje. Li dramatike « *Les Oulines* » (les Halenes) î djouwéve teyâte - e francès. Dj' ariva djuste cwand l' fâve esteut foû et k' on prezintéve les acteurs. Bawitch ! dj' els ireu rvey li londmwin, dimegne, di l' après-nonne. Ça m' frè deus « après-l'-pîce » di tatlaedje avou les djins d' mes djins.

Djermêyes 1950 & 1975

Les comedy(ne)s, c' esteut des cenes di mi âdje po les pus vîs, et del djermêye di nos efants po les pus djonnes. Dj' a todi wârdé brâmint des atnances avou les soçons do viyaedje. Et mây fé do ronflant, come dâconk, paski dj' aveu stî a scole pus lontins k' zels. Et tchaeke còp ki dj' rivneu po ene grosse hapêye ridmorer ladrî, câzer walon avou câzu tertos.

Mins asteure, li levêye des « walon-câzants natifs » est câzumint tote evoye. Et dji pou conter so mes dijh doets les cis ki m' respondèt co a mitan dins l' lingaedje Defrexheu. Des comeres, nole, todi !

Portant, i sont tertos binâjhès ki dji djâze co walon. Et m' recassî tofer li minme ârgudinne: « Popa câzéve todi walon avou moman, et ça m' les rmimbere. » Oudonbén : « Ns avans stî aclevés pa nos grands-parints, pâr e walon. »

Li rsinta omes / kimeres

Come dji l' a veyou co traze còps, les cis ki bisként a on mou-

mint dné, metans cwand dji câzéve walon a leu feme et k' ele sayént di m' î responde, c' esteut des omes ki li dvizèt co coranmint, et ki l' ont câzé l' pus lontins dins leu mestî.

Dj.L.: « Les cmeres ni dvèt nén djâzer walon. C' est grossir. Gn a k' âs omes ki ça lzî dût [à *qui cela convient*] ». Et mi lyi rapler ki s' mame, a lu, croxhive li walon avou s' pa. Et lyi spiker ki c' esteut des « gros colés d' Brussele » k' avént spârdou ciste idêye la, copurade dins les anêyes 1930 et 1950. Avou l' sâme di fé dispaxhe nosse lingaedje uzançrece [traditionnel]. Tot lugnant sol trope des mames, on touvéve li lingaedje dins l' oû. Ca - pâr di ç' tins la -, c' esteut bén li « lingaedje del mame » ki les efants aprindént. Et nén ene « *langue paternelle* ».

Et no-n ome dimorer stâmusse. I n' aveut djamây tuzé a çoula. Si rsinteut i çou k' il esteut dujhâve di rsinte, sins saveur kî çki l' pona, kî çki l' cova.

C' esteut co les cmeres les pus enondêyes po pârli des sovances avou des mots walons. Y.Dj., d' Anloe, 6 kilometres lon, mi rtrouva ene dijhêye di s' mame « *adwâche a yâk !* » ki dji n' parvina ddja a discramyî, mi k' est a m' 36inme anêye di ristudiaedje do walon.

Po l' avni

Et mi tuzer a l' avni. Cwè pôreut on broder so ç' sintimint di bénvlance la enevîe l' walon ? Dji saya ddja di stitchî dins l' tiesse di sacwants di prinde pâr al novele bate do CLRE « èm prumî scrijhaedje e walon ». Mayuri s' il âront abetchté l' hanzin.

V.Cr. : « E scole, les efants schoûtèt voltî on tecse e walon » Albouneure ! Mins serè ç' co l' veur cwand i n' âront

pus oyou vudî do walon, ni del boke di leus parints, ni del cene di leus tâyes et ratâyes (erî-grand-parints) ?

Onk del dramatike, ki dji vleu atourner a fé djouwer e walon, mi rplaca schâynetmint - e francès : « Pocwè s' fé do mwais sonk po rcâzer on moirt lingaedje !? »

Moirt ? Nén totafwaitmint, poy ki des rwaitantes ki dji n' kinoxheu ddja - ni do drî ni do dvant - mi dirît : « Ây mins nozôtes, dins cwénze djoûs, on va â teyâte e walon a Poitchece. Ene shijhe di rire waeranteye, dijhèt i. Î seroz ? »

Les ôtes mancîs lingaedjes

Cwand on parpinse l' avni do walon, on n' si pout espaitchî do loukî les ôtes sifwaits lingaedjes e l' Urope. Djustumint, Dj.Dj., èn ôte planket di scole, a dmore cénk ans a Hachi, a l' aschate do payis lussimbordjwès-câzant. Les vîs, dijha-t i, câzént tertos « *echugâs* » - c' est come ça k' i lomént leu patwès - dins les botikes. Mins les djonnes nel djâzént ddja pus.

Mi, li djoû di dvant, dj' aveu trevâtchî l' Payis Basse. La, on voet k' i gn a on lingaedje ki ravike : plakes so l' otovoye, troes tchinnes di radio avou djournâs pârlés, fotbal, et totès sôres d' emissions.

Dji dmanda insi a on pompisse « *se habla el "euskadi" ?* » (est çk' on câze co basse). I m' responde: « oyi, mins on djâze eto brâmint castiyan. » Dji sinta del djinne dins s' response, come si on n' pôreut nén dire platezak ki, e plin « *Euskal Herria* », on dvreut tertos dvizer « *euscadi* ». Mins lu m' a seu ratourner ene cope di mots e basse.

Et si on freut l' minme saye el Walonreye ?

Lucyin Mahin, li 27 di fevrî 2017

Walonreye : li hihâhâ des etercominâles

Nos politikîs : tertos splawnés ?

Li 20 di decimbe, li rvuwe « El Vif », racsegneye pa on scabin del pitite comene d' Ône, esplikéve ki l' etercominâle « Publifin », ene des pus grosses di cisse cogne la à monde, payive tchir et vilin des politikîs po-z esse la a des mwaissees raploûs k' i n' î alént djâ.

Adon, end a-t i yeu do zûna [buzz] so les rantoeles di soçnaedje [réseaux sociaux] ! A té pont ki sacwants toutcheus ont stî tot sbarés et dire k' i n' savént nén k' i gn aveut 30.000 uros k' aveut tcheu so leu conte el banke. Va dire çoula a on tchvâ d' bwès et i t' pitrè.

Li herlime-herlame va disdjoker des gros colés des vîs pârtais. Paul Furlan, mayeur di Twin, ki s' tchîf di cabinet toutche des gros macsâds avou ses tikets-raploû [jeton de présence] a Publifin. Eyet ki s' feme a cwate cénk posses: aidante à ministere, secretaire al comene, conseillère al province, et co âk dins l' pârta socialisse.

Adon-pwis, Stéphane Moreau, mayeur d' Anse, et k' est payî 960.000 uros l' an (câzu 40 millions d' vîs francs) come aide-administreu dins les sorsoces [filiales] di l' etercominâle.

Des mafias ?

C' est çou k' on corwaiteu politike dijha so ene tchinne di tévé. « Taiss ki nonna », recassa èn ôte, « tot çoula est lweyâ [légal] ».

Lweyâ motoit, mins nén foirt tcharitâve, adon ki tant di ptitès djins vicnut avou a schipe 1000 uros par moes (dj' ô Bén 80 côps

moens ki les catchets dâ Stefane Morea). Et tchaeconk dire li sinne so les meyeusès rcetes po-zespaitchî des sifwaits efuyaedjes [débordements].

Kimint rmete li moustî...

... e mitan do vijaedje ?

Po cmincî, sacwants - et pâr des gatzîs do « Vif » - vont rcweri ene viye teyoreye inglesse, d' on lomé Bernard Mandeville. Ele dit ki, si tchaeconk cwirt si prôpe interesse sins s' ocuper do ci des ôtes, li société toûne à pair des ponces. Si les djins sayèt d' esse oniesses, et tuzer a ôtru [autrui], li payis toûne a cou d' poyon.

Portant, les cis k' ont moussî el politike divrènt tuzer à Bén des djins, et nén cweri des « contrats d' riclame à savonetes » come les esportifs. Et les espaitchî d' awè puzieurès plaeces e minme tins. On n' sâreut soner a messe et co esse al porcession !

Louwis Mitchî a-st atâvlé ene pitite ricete nén biesse. Rissaetchî li tiesse di lisse. Insi, les vwès iront direk às cis et cenes ki s' prezintèt, et nén sorlon ki les tchîfs do pârta les ont metou prumîs u dierins sol lisse.

End a ki volnut rivni al democra-ceye come a Atene : saetchî al

bouxhete des citweyins et lzî dner l' moennance des comenes, kécfeye des provinces po ene metowe termene. Ene miete come les djuris d' cou d' assijhes. Oyi, mins elzès fâreut scoler tot on tins divant d' les mete tchivâs d' coirdea. Et payî les scoleus et les scolîs tins d' leu scolaedje. Et racmencî avou des ôtes tos les cwate cénk ans. Trop tchir, k' on respond. Metans les benefices des etercominâles serént adon pus tenes, et les comenes toutchrènt moens di dividindes.

Les cis k' ont bon

Portant, c' est ene rexhowe ki plaieut Bén às PTB, les « noveas comunisses ». Onk di zels, Rawoul Hedebouw, a criyî Barabasse disconte li tchîf do pârlumint k' est eto administreu d' ene société publike di tévé.

Zels et les Ecolo pôrènt rascoder les vwès des araedjîs às vôtâedjes ki vnèt. Oyi, mins sins esse trop hagnants disconte les capitalisses, ca c' est co zels ki dnèt d' l' ovraedje às ovrîs ! Et les sindacalisses d' après Lidje sont la po lzî rsaetchî do cur [les réfréner] s' i serént pâr trop hagnûles [agressifs].

Lucyin Mahin, li 2 d' mâss 2017

Ene eterprijhe fwaite avou nos cwârs

Et ki boute Bén, sapinse a s' nouvea boss, André Djîle. Et k' employe 3000 djins - disconte di fok 948 e 2010 -, dijha-t i co, fir come on cok so si ansinî, divant l' comission do Pârlumint walon.

Djusse k' on nd a rtrové ki 2223 dins ses contes di 2015. Eyet co : on n' voet ene crexhince do nombre des posses d' ovraedje ki les anêyes ki l' grosse mâjhon ratchtêye des ôtes sociétés. End a dipus d' 42, asteure. Et toplin d' zeles fé des gros benefices.

Adon, i rpayèt des contributions a l' Estat, ki rtrove insi ses mâyes, dandjreus ? Rastrin, la, Tchannik ! Figurez vs k' ene eterprijhe diswalpêye

avou les çances des payeus d' taeyes s' arindje po fé des crawieus montaedjes financîs po n' nén rinde tant a l' estat. Come les grossès multinâcionâles k' on critique roed.

Bén dabôrd, wice vont ele, les wangnes ? Às acionnaires, li province di Lidje, 75 comenes walones ey ene comene flaminde ? Oyi, po les pus grosses des sorsoces. Mins po des cis k' i gn a, nôle traece di leus benefices. Wice vont i ? I fâre ratinde li spepieus corwaiteadje del comission po sawè cwè. Et ki les cis ki dvèt responde n' âyexhe pupont d' moirguneas [rhume] et apoirter on papî do docteur !

Spòrts : Les tchafiaedjes do Ptit Louwis (42)

El coûsse Paris-Dakar 2017

El coûsse di vweteures Paris-Dacâr d' eç-n anêye ci a co stî ene miète especiåle ! Nén seulmint pask' on n' a fwait l' coûsse ni a Paris, ni co moens a Dacâr !

Les coreus ont discovrou on cénkinme payis dissu l' continint sud-amerikin : el Paraguay. C' est eto el 29inme payis d' ès-n istwere. C' est ossu ès pus longue durêye e l' Boliveye sins conter ki, dispu 2009, el bataye finåle ès pasrè do costé di Bwenozaire e l' Årdjintene.

Des manches a mete

Ça m' parexheut co deur eç-n anêye ci, avou 7 estapes di 400 kilometes eyet minme ene di 500. Et houte di çoula, des djournêyes a pus di 3000 metes ådzeu do livea del mer. Eyet co des wôr-pisse !

Peugeot 3008 DKR avént l' espwer del repoirter. Nos vierans ttaleure s' il avént råjhon d' î croere.

Smané et sdjamblé

Dji vôreu bén roci dvizer d' Phi-

lippe Croizon. L' ome a ses cwate mimbès còpés evoye eyet il a corou el Paris-Dacâr. Minme s' il a fini a l' 49inme plaeece, i merite ene fele tchapurnêye. Divant çoula, il aveut triviersî el Mantche ey eto raloyî les cénk continints.

Roci, avou s' bugui BMW eyet s' copilote, il a-st arivé å dbout des 15 djoûs d' coûsse. L' ome, a cåze k' i n' aveut pus ses cwate mimbès et k' el timprateure dins l' vweteure esteut di 66 digrés, a dvou esse arozé pa si aide-moenneu (copilote).

Les estapes

Mi, çou k' dji vôreu eto bén rtini, c' est k' eç-n anêye ci, gn a pont yeu d' accidint avou des moirts. Eto k' ene pârteye do tradjet a stî rascourteye. A pô près 30 âcint, swete 1495 kilometes ont stî rabotés dissu les 4093 k' estént preveyous ! Çoula lait bén seur in gosse di « dji-vou-dji-n'-pou » po les coreus. Mins les plouves ki tcheyént estént trop riskeuses po les moenneus. El Dirreccion creyeut ki

ça sereut l' pus bele estape di tertotes, a cåze del hôte montinne, mins l' nateure eyet les plouves l' ont decidé ôtrumint : l' ome roye eyet l' Bon Diu disroye.

Les wangneus

Po les motos, c' est l' Inglès Sam Sunderland k' a wangnî po l' prumî còp. Dins les vweteures, on n' dè dirè nén ostant po l' Francès Stéphane Peterhansel k' a repoirté l' coûsse pol 13inme còp. C' esteut li semdi 14 di djanvî a l' arivêye a Riyo Cwarto, e n' Årdjintene. Eyet çoula padvant ses ekipîs Sébastien Loeb eyet Cyril Després. L' ekipe Peugeot sene ès prumî triplé dispu 1990 wou çk' ele s' aveut rsaetchî po rvini e 2015.

Après k' el Katarî Nasser Al Attiyah, wangnant e 2011 et 2015, a stî metu wôr coûsse, les ôtes pilotes Toyota n' ont nén dismerité, mins tot e-n estant trop court po les Peugeot. Ene domnâcion di Peugeot dissu les Toyota eyet les Mini avou nouv victweres dissu dijh possibes !

Po Stéphane Peterhansel, el setinme victwere e-n oto, après shijh e moto, a stî on duwel des pus serés, repoirté dins l' die-rinne droete lene.

Jean Goffart, li 26 di fevrî 2017

El prumî djoû, les coreus sont-st ene miète dissu des tchôdès braijhes. Les pilotes sont-st efoufyîs come des tchivrouës e moes d' avri, pask' i fât cachî d' ès mete e-n ene boune pôzucion po comincî ! De Soltrait, el Francès k' aveut abandné e 2016, s' a ofri s' prumire victwere e-n especiåle mins a radmint yeu ene penålté.

Po les construjheus eto, el ralî Paris-Dacâr est impòrtant eyet i gn a todi l' rafiya di fini prumî dissu l' podiom. Les cwate

Economeye

Li pris d' voste aiwe

E Walonreye, on mete cube d' aiwe ki vos alez poujhî al crâne do robinet vos costêye a pô près 5 uros. Kimint carculnut i ç' pris la ? On l' pout dispârti e sacwants tchitchons ki dji m' vis va dire totasteure.

Po comincî, gn a l' vraie costindje di l' abuzlaedje, li vraie costindje do rapuraedje, li fond sociâ d' l' aiwe, et l' TVR (Taeye sol Valixhance Radjoutêye).

Cwè est ç', tot çoula ?

Li vraie costindje di l' abuzlaedje, c' est sordon kî k' c' est k' evoye l' aiwe pâzès buzes : li CILE, li SWDE, l' IECBW,...

Gn end a brâmint. Gn a minme sacwants comenes k' el volnut fé zeles-minmes. C' est les diférences di facturaedje des abuzleus ki fwait k' i gn a d' l' adire etur les pris triviè del Walonreye.

Li vraie costindje di l' ahaitixhaedje vént d' deus droetlènes uropeyennes : li droetlene di 1991 so les yôrdeyès aiwes di veye, et li droetlene di 2000 po mete di scwere l' aiwe.

Li prumire dimande k' on raclairixhe les yôrdeyès aiwes des rebanaedjes di pus d' 2000 valixhantès djins. Ene valixhante djin, ça vout dire : ene k' evoye li minme cwantité ki l' moyene walone des mannetès d' mājhon par djin par djoû.

Li deujhinme a metou so pî li rîle do mannixheu-payeu, ene miete a môde do spot : « li ci ki speye les veres les paye ». Cial : li ci ki mannix l' aiwe paye après. Ci costindje ci, k' est l' minme patavâ l' Walonreye, sieve a payî l' rapuraedje des yôrdeyès aiwes. Il est don rpayî dins tchaeke lite di claire aiwe di buze k' on rçût.

Li fond sociâ d' l' aiwe permete às CPAS d' aspaler les pôves ki n' ont nén des cwârs assez po payî leu facteur d' aiwe.

C' est l' alouweu (consomeu) ki paye a

l' abuzleu l' etirté del facteur d' aiwe. Poy l' abuzleu endè saetche foû li tchitchon po l' fond sociâ d' l' aiwe po les CPAS, et l' vraie costindje do rapuraedje po l' Soce Publike di Manaedjmint d' l' Aiwe (SPGE, nén acmaxhî avou l' SWDE).

Rapuroe a Bietris (1500 djins mins èn abatwer d' jusse âdzeu)

L' aiwe est ele si tchire ?

Les gaztîs scriynut tofer ki l' aiwe est tchire, et k' ele costêye todi d'pus. Pa des côps, les pris crexhnut, veyanmint k' les abuzleus ont dandjî d' rifé et d' rinovler l' rantoele di buzes (ça acrexhe li vraie costindje di l' adujhaedje). Kécfeye les CPAS ont i todi d'pus d' dandjîs (ça acrexhe li fond sociâ d' l' aiwe). Mins foiravant, c' est l' vraie costindje di l' ahaitixhaedje ki monte.

Ezès anêyes 90, li Walonreye a yeu des rujhes po trover des

Noûmots siervous cial

vraie costindje : *prix-vérité*

abuzlaedje u adujhaedje : *adduction, distribution d'eau*

abuzleu : *distributeur d'eau*

ahaitixhaedje / rapuraedje / raclairixhaedje : *assainissement de l'eau*

droetlene uropeyenne : *directive européenne*

rebanaedje : *commune fusionnée*

yôrdeyès (mannetès, nichès, mâssîtès) aiwes : *eaux usées*

liârdès po sawè schoûter l' droetlene di 1991, rapoirt às yôrdeyès aiwes des veyes. Kî çk' aléve payî po les nouvès stâcions d' raclairixhaedje, et po les ecdûts ramasseus d' nichès aiwes ?

Po fini, ons a metou so pîs li SPGE e 1999, por leye sawè epronter des çances. Bén seur, kî dit epronter, dit fé des deses. Li vraie costindje do rapuraedje ricwârlêye les travôs d' raclairixhaedje, mins ele ripaye eto les epronts, po shuve li droetlene di 1991.

Droetlene, droete lene...

Ça vout dire k' i fât roter droet ! Cwand ons a tiré l' aiwe às raiwires, ons a ptchî k' ça arivreut dins ene sitâcion d' raclairaedje, purade ki todroet dins on rî ou dins on mouze. Portant, c' est nén tot l' monde k' est raloyî a on rapuroe. A pâr des travos k' i gn a co a fé, sacwantès djins dimornut dins des plaeces ki ça costêyreut trop tchir po lzès raloyî al rantoele des yôrdès aiwes. La-djus, c' est às djins d' fé avou leus mannetès aiwes. Pa des côps, avou des fosses raiwirreces (fosses septiques). Tot metans des sterputes po n' nén oder la-hôt les pufkenes di l'avâ. Mins gn a eto des totès ptitès stâcions d' raclairixhaedje, eterêyes dilé l' mājhon. Dins ces cas la, les djins sont ahouté del vraie costindje do raclairixhaedje.

Tolminme, s' on dmore ôte pâr, ons est oblidyî d' si raloyî al rantoele, et on n' pout nén taper ses māsseyès aiwes dins les ris, ni dins Mouze, ni dins des fosses raiwirreces nérén ! Po sawè dins kéne sôre di zone on dmeure, gn a ene mape a-z aler vey so l' waibe del SPGE : www.spge.be.

Nicolai Staelens, li 13 di fevrí 2017

Société / Istwere

Glots efants : elzî fâreut i ene boune guere ?

Mi ptit-fi, k' est portant bin binamé, n' a k' on defot ; c' est on foû målâjhey po magnî. I n' est seur nén tot seu, m' diroz vs...

C' est l' vrayi ki dvins l' vijh-naedje, dj' ô foirt sovint les parints et les vîs-parints di tos ces djonneas la s' plinde di çou k' on lome ene plâye ou bén d' trop di gâtreyes.

C' est l' vrayi, ca tchaeke feye ki l' grand vént magnî el mâjhône, mi cpagneye si grete li copete di s' tiesse po lyi trover ene sacwè a s' gosse.

Les tins ont Bén candji

Dji m' sovén d' ene swerêye walone, do tins d' guere, al mâjhône do peuple di Tîleu. So vosse biyet, i n' a veut on limerô ki dnéve droet al tombola k' on saetchive a l' antrake.

Li prumî pris, c' esteut on blanc pan et l' deujhinme, ene botaye di vén.

Mi viye-mame, ki m' aclevéve et ki m' saetchive totavå a s' cou, dijheut todi : « Dji n' a nole tchance, dji n' wangnrè måy. »

Portant, on semdi, c' est Bén s' limerô k' on breya l' prumî.

Crompire di prijhni

C' est tins del guere di 40, dins on camp d' prijh-nîs. Dins ene barake, nos esténs âtoû d' 250. Des léts a troes astaedjes d' on costé, ene tâve et des bancs di l' ôte. E mitan, ene hôte sitouve. C' esteut râle k' i n' âye on bon feu. Ça arivéve cwand onk ou l' ôte a veut hapé kékes bokets d' bwès ou d' hoye, ou do plakisse, cwand i fjheut ene corwêye el grande coujhene ou foû do camp.

Mi, m' corwêye, c' esteut e refectwere des sozoficîs almands. Deus feyes par djoû, i mel faleut schover ou netyî. A costé do refectwere, i n' a veut ene grande sâle, avou e fond, disconte do meur, ene riguitele di tcheyires avou, dissu, totes sôres d' instrumints d' muzike. Et co padrî, ene grande poite, todi serêye al clé. Dj' âreu tant volou sepi çou k' n' a veut padrî l' poite. Seulmint, avou tos ces instrumints, dj' âreu-st avou målâjhey.

On bea djoû, cwand dj' a veu fini mes ovraedjes et k' dj' esteu tot fén seu, dji tape on còp d' ouy come dabitudo al plaèce djondant. Dji saye li poite. Ele n' esteut nén serêye. Dj' intere et dji m' trove divins ene tote pitite plaèce wice k' i n' a veut rén, sâf deus gros pakets metous onk so

Tote tronnante, ele mi djha : « alez î, m' fi ! Vs avoz des meyeusès djambes ki mi. »

Dji m' voe co griper so li scanfâr po rçûre li pan ki sinteut si bon, et ridschinde come si ns avîz wangnî l' miyon.

Nos n' avans nin loukî l' deujhinme pârteye do spectåke po rintrer pus rade el coulêye. Firs, ki ns esténs, do poleur rapoirter a m' mame et a m' popa li pan ki nos dveut apoiter on moumint d' bouneur. Ene sacwè d' râle divins ces tins si deurs po les pititès djins.

Dji veu co m' mame còper l' pan. Ele fijheut des trintches ossu fenes k' ene foye di gazete, avou do saeyén al copete. Mum ! Ké magnijhon, mes djins ! On s' raetchive les doets.

Li pan vica troes djoûs. Mins çou ki fwait fruzi, co po l' djoû d' ouy, c' est ki m' pôve popa s' continta do rashonner di s' maigue mwin les mietes a tchaeke feye k' on còpéve ene trintche. C' est tot

çou k' il ava do pan.

Portant, troes samwinnes pus târd Florant Vannitsen, li martchand d' crompîres, l' emoennéve so s' camion a Sinte-Rôzaliye wice k' on lyi dveut còper djus on boket di stoumak.

Onze djoûs pus târd, i rprindeut l' ovraedje a Chimeuse, ployî e deus come on tot vî ome.

C' est po çoula, mågré les côps d' ouy di rprotches di m' feme, cwand l' grand rouspete so l' amagnî, dji n' mi pou espaitchî do dire tot hôt : « I vs fâreut ene boune guere, mi fi ! »

A tchaeke feye, li grand rleve si tiesse tot m' dijant : « ça va, grand-pere, dji m' va fé ene foice. »

Et s' viye-mame di lyi dire ossu vite : « Ni vs rindoz nén malåde, mi fi ».

Portant, çoula n' si passéve nén insi, di ç' tins la !

Richard Joelants, li 6 di fevrî 2017

l' ôte. So l' ewalpeure: des etiketes sicrîtes e-n inglès. C' esteut des tchmijhes et des scançons ki l' Rodje Croes evoyive po les prijhniés et k' les Almands n' elzî dnént nén. Dj' endè prin deus troes, les nukî âtoû di m' cur, rimete mi capote dissu, et rivni al barake. Come tos les prijhniés, cwand dji n' tuzéve a rén, dji tuzéve a magnî. Mins po-z aveur a magnî, i faleut dner ene sacwè. Po ene tchimijhe, on Francès k' ovréve al coujhene des Almands mi rapoirta deus belès crompires. C' esteut ddja l' ONU : on Francès, po ene tchimijhe d' Inglès, hape âs Almands des crompires po on Bedje !

Mondi ! kès belès crompires : vos ârîz hagnî dvins sins ratinde. Disconte les ôtes tchimijhes et scançons, dji trova do bwès et del hoye. Dji fjha on bon feu et stichî on boket d' bwès dins les crompires, et lzès leyî cure djusse çou k' i fât po k' ele ni broûlénxhe nén a crahea. So m' gamele, kéne boune hinêye ! Les sinti, c' esteut ddja ene miete les magnî. Dj' elzès còpa a ptits bokets, et lzès trimper dvins on pô d' sé. Dji n' a måy rén magnî d' si bon.

Jean Loos, so ene sitroete plake ahivêye på Coirneu d' Hu diviè 2002.

Istwere / rilidjon

Les procès d' sôrcires

Po scrire mi live, « Le dernier feu », rashiou so on procès d' macrale, dj' a trové l' ewaerant chife di 20.000 sôrcîs et sôrcires broûlés e l' Ârdene bedje etur 1450 et 1700.

Cwè k' c' est, ene macrale ?

Ene viye feme ene miete a pâr, ki vike tote seule, et ki vout do mâ âs ôtes. Do moens, c' est çou k' ces « ôtes » la pinsnut, ca ces femes la ni s' diclârent nén sôrcires.

Cwè k' i faleut a ene comere po esse insi waiteye come macrale ? Ene aleure nén come les ôtes, on caractere ene miete waeraxhe (sâvaedje), haeyâve [acariâtre]. Sovint, elle è saveut dipus k' les ôtes djins so les plantes et les biesses.

Ses vijhéns si dmefiyént d' leye. Les femes end estént djalotes. Kécfeye ârênt ele bèn vlou kinoxhe tot çki l' « sôrcire » sepeut.

I sufijheut di sawè tchoezi des yebeas âs maladeyes po rfé ene djin, ou sawè rpougnî ene djonteure mespassêye, po k' les djins sondjénxhe k' on s'wait povwer aléve eto siervi a vleur do mâ.

A kéne epoke ?

Do trevén del Moyinådje et co après (dji vos a dit disk' a 1700, ça fwait 200 ans so les « tins modienes »). Al shûte des grandès peus rashonnrecs [collectives] : l' an 1000, les djwifs, les lepreus, les minêyes di noere pesse.

Edou ?

Aprume dins les vijaedjes, mon des djins ki n' avént mây sitî a scole, ni cwité leu retrôclêye coine [coin isolé]. Et k' estént

d' douce croyance.

Kibén ?

Si on croet les chifes da Delphine Jaspar (*Les Ardennes des sorcières*) – les 20.000 ki dji vos a ddja dit deus côps –, contez kibén k' ça freut po tote l' Urope.

Et les procès ?

Gn a dandjî ki d' kékes ameteus [accusateurs] et di sacwants berdelaedjes des djins : « elle a rweri Tibî Meyî k' aveut on laid bocrê et ki l' curé aveut codâné »; « elle a aresté l' tcherete da Wâtî rén ki del waitî passer »; « ele ni va nén a messe ni a cresse »; « on ôt l' Diâle ki rote sol plantchî di s' gurnî »; « c' est leye k' a tapé on mwais sôrt al feye Onté k' a morou del fîflinne »; « on dit k' ele magne les efants ».

Pâr si on l' aveut veyou on semdi avou s' ramon so ene voylete, et cénk minutes après, k' ele n' esteut pus la. C' est k' elle a volé-st evoye avou s' ramon, tot lyi djhant: « sôte, Mirôte, houte des hâyes et des bouxhons. »

Adon, les otorités, foiravant les rilidjeuses – nén rovyî ki troes cwârts di l' Ârdene esteut sol goviernance do prince-eveke di Lidje u do prince-abé di Stâvleu – metént so pâ so fotche on tribunâ.

Et vos avîz ene comere tote seule divant tos omes ki savént lére et scrire. Et pu, si ele ni ricnoxheut nén, on l' meteut al kession et âs tourmints. Po sawè

çou k' c' est, rivnans al tchanson da Mimile (câzaedje da Flipe Antoine) :

*on lyi a broyî les oxheas,
broûlé les ongues, kitaeyî l' pea
(...) po swè-dijhant wangnî s' salut...*

Pôve macrale !

Pocwè les broûler ?

Po spurer [épurer, purifier] l' ebanaedje (vijaedje, ban, si-gneurreye...) des « microbes » leyîs pâ Diâle. On pô come on broûleut asteure les poyes k' ârênt rascrawé l' gripe des oujheas.

*Priyîz po nozôtes, vos, pôvès
macrales;*

(...) dj' avans dandjî d' vosse benediction !

Cobén k' les redjisses des procès ont dmoré, zels, po les istoryins fé leu bouye.

Et enute ?

N' âyoz nole sogne ! Pol djoû d' ouy, les machines âs poussires et les robots-schouveus ont replacî les ramons. Sins cawes di ramon, ele ni sârênt pus aler a tchvâ å sabat.

Et pu, poy k' on les a broûlé tertotes, i n' è sâreut pus dmorer, endon ?

Apus k' å cinema. « Les sôrcires » da Salem : la on clapant fime. « Mi binamêye macrale » : amerlocmint biesse !

*Gérard Avril, â scoles di Bive
(scole pâzès scolîs), li 15
d' octôbe 2016*

Divins les cwarmeas

<= A Mâmdey

a Stâvleu avou l' ramon =>

Dins les belès plaeces

==>

Li Rantoele às Belès Letes

Limero 36 (rawete al Rantoele I° 81 do bontins 2017)

Ene ouve ni vât ki po ostant k' ele soeye li djustice et vrayi temoen di s' tins. L' oteur walon doet esse modiene, et l' pus hardeye idêye nel doet nén rbouter. À contrâve, el doet rcweri. (Lambert Lemaire, adrovaedje do 49e anouwaire del soce « Les oteurs walons », 1964-1965, p. 24)

Cacaedje d' oûs

Ir, la k' c' esteut l' djoû des cocognes, on-z a caké les oûs avou mes ptitès-feyes. On s' a bén plai et on s' a rî malåde ! Tot d' on côp, l' imådje do ptit Fernand m' a passé dvant les ouys.

C' esteut n a ene fameuse tchoke ! Tot ratindant do fé m' tins d' sôdârd, dji m' aveust egadjî mandaye à molén di State, a Hu. Nos esténs nos troes po fé djourmây li minme ovraedje : onk rimplixheut li saetch di farene a l' buze et l' daméve; li deujhinme el berwetéve; li troejhinme lyi loyive li gueuye et lyi aclapéve on tiket po dire çou k' n aveut dvins.

Fernand esteut li pus sovint a l' buze. A vint-nouv ans, i vikéve co todi avou s' mame et dj' a l' idêye k' ele serè l' seule feme di tote si vicâreye. Binamé fi, i lyi rindeut s' cwénzinne et ele lyi leyive djustice assez po-z aler boere ene ou deus pintes, après l' soper, amon Choukârt, li staminet do viyaedje.

K' aveut i ritnou des anêyes k' il aveut passé e scole ? Nén grand tchoi, shonnéve-t i. Et, s' i n' esteut nén biesse, il esteut tolminme ene miete enocin so les boirds. C' est po çoula k' on l' baltéve pus sovint k' a s' toû.

Li pus caegnaesse, c' esteut Françwès l' Flamind. Ene vraye cwârêye tiesse ci-la. Foirt come on tchvâ, il ovréve

parey k' onk k' âreut ene machene a s' cou. Ses camaerâdes el veyént evi, la k' i gâtéve l' ovraedje. Sovint, a doze eures, i s' ashideut divant Fernand po magnî ses tâtes. Il aveut todi e s' boesse deus oûs cûts deurs k' i cakéve so l' tiesse da Fernand po ndè spiyî les schâgnes. Mi, k' a todi inmè fé des friyoles, on djoû à matén, dji hapa les oûs dâ Flamind po mete a l' plaece des oûs frisse ponous. Vos advinez çou k' ariva à dinner...

Dji n' soreye pus asteure cwand dji m' rapinse li louca tot ewaré do pôve valet avou l' fricassêye ki s' sitârêve so s' front et ki, maxheye a l' poussire di farene, gletéve so ses berikes. Ouy, dj' endè so nén fir, mins c' esteut pus biesse ki metchant.

Jean-Pierre Dumont, Sint-Fontinne, li 2 d' avri 2013 ; vos pôroz bénrade lére li mwaisse modêye, avou on cwâtron d' ôtés noveles do minme sicrijheu, dizo l' tite « Tot tournant les pådjes ».

Ôtés traeces di Pâke dins l' live

On rtrove li fiesse di Pâke dins l' ratourneure « kinoxhou come Barabasse al Passion », ki rvént deus côps dins les noveles da Djhan-Pire.

« Totoye esteut li rwè des "ratind-tot" (po les tchesseus, c' est onk ki tire so tot çki bodje, sortot si ça vént des bokets dâs vijhéns). On binamé vî djonne ome, kinoxhou come Barabasse a l' Pas-

sion. Tot monde el respectéve et l' vey voltî. »

« Ça fourit-st on bea etermint. Tos les cis do viyaedje s' avént vnou mostrer a l' ofrande, avou l' cwâte di vizite al coine riployeye tote presse e leu potche. N aveut toplin des ôtes ossu, ca l' Mi-yin esteut kinoxhou come Barabasse al Passion, lu k' aveut touwé des coshets divins totes les familles. »

Li rmariaedje (III)

Dji m' a maryî deus côps. Come li tite vos l' dit bén, cisse sipoûle ci kimince avou l' deujhinme mariaedje. Mi feme d' asteure si lome Zahiya. C' est ene Tunizyinne.

Mi, c' est Pierot, on traeyincieus [business-man] dins l' impôrt-espôrt. Dj' ahesse les grands botikes, et mete mi-minme mes prodûts ezès raiyes. Dji wangne des grossès pailêyes, mins mier oniestrumint, dji paye tot çou k' i fât às Contribucions.

« Trop oniesse ! C' est ça ki t' piedrè », mi pirlodjive-t ele, Zahiya. « Bon et biesse, ça cmince pal minme lete. »

Leye, avou s' boledjreye a Brussele, ele fijheut do noer a crever - sâf vosse respet. Mins zels, come novea comiece, il avént troes ans d' bon divant d' esse ricontrolés. Après 35 moes et 25 djoûs, ele rivindeut tot l' handele a èn ôte Tunizyin, k' âreut eto troes ans d' bon sins fougnaedje fiscâ. Et hay ervoye, tofer, al ribolette. C' est l' pus malén k' atrape l' l' ôte.

*****

Li djoû k' dj' aveu rbroûlé m' marone a Dârmè, mes cousses m' avént balté assez â dfwait del cogne di mi scançon. « Al viye môde come les cis da bon-popa Tur », aveut i dit onk. Dji m' è rapelrè todî.

Les prumirès anêyes di m' deujhinme lîtêye, Zahiya, po m' ristombyî cwand dj' rarivéve nâjhi-scran d' mes voyaedjes, si prezintêve a mi avou del lindjreye di coir a fé tinkyî on moirt. Cwand ele rivinda si pâstaedjreye a Brussele, ene crawieuse idêye m' aspita el tiesse. Pocwè n' nén fé ene coleccion d' fene lindjreye avou ene marke da nosse ?

So ene samwinne di casmint d' hanete - les Inglès diynut do « brain-storming »- ; après 7 djoûs di timpesse di cervea, dabôrd, li pordjet esteut mier-ebriulé. Nosse marke si lomreut « Dorsaf-Mayot ». Di « Dorsaf », on ptit no pârmint tunizyin ki vout dire « djowion ». Po continter m' feme. Tant k' a mi, dji tuzêve dedja â martchî almand, la ki « Saft » - li djus, li seuve - freut pinser al seuve k' assûne foû des bôlîs â bontins. Às âbes ki boutnut, al veye ki djete. Li seuve ki stritche del schoice di l' âbe, téle on coir di cmere codou a tinrijhon. Et nosse « mayot », po ls Almands, ci sereut respiké pa l' iye di Mayote, on paradis des tropikes.

Po schaper às contribucions - ki m' rihapèt on gros tîce di mes wangnaedjes dins m' handele avou les grands bazârs - on freut des vintes ezès mâjhons. Zahiya trovreut

deus bâsheles mankins, des sins-papî, ki serént payeyes al pîce vindowe. Ele kinoxheut ddja ene djonne Moldâve ki tchâsreut les coleurs di sotént-goidje po complaire âzès blondes. Des Walones di stok, brâmint avou des nos flaminds, portant. L' ôte, ene pitite Marokinne, dureut azès pus noeres di tchveas. Ca gn aveut toplin des familles itâlyinnes, et des harkis aldjeryins, dins nosse vijhnâve, et co pus lon après l' Borinaedje. Ci sereut cesses-lale nosse prumî adierça. Les prumîs « pexhâves », k' on aprind a dire â cours di marcutigne.

Les sayaedjes et vindaedjes divins les mâjhons si frént inte kimeres. L' ome did la et mi, on-z ireut boere on vere â câbaret del coine. Ou s' rastrinde dins ene tchambe â prumî plantchî, cwand c' esteut des manaedjes grands assez po ça. Ki : pus d' on côp, les omes alént bâcter pa on trô d' sere po-z adouyî l' defilé des donzeles câzu miernowes. End a minme onk k' aveut metou ene camera guigne-djin et ki s' a abuvré les ouys - et pârti l' plaijhi avou mi - tote li shijhe â long.

Cwand on a yeu nosse marke, on a fwait fé l' imâdjete pa des studiants d' Sint-Luk a Tournai. Li prof, on vî copleu d' umanités, lezî aveut dné çoula come divwer di vacances. On n' a yeu k' a relére li meyeuse.

Po les modes, on a bén dvou payî ene estilisse di mestî. Mins c' esteut ene ki dnève sicole a l' Univiersité do Travay del rowe di Cossou a Wandjniye. Leye eto les a adiercî avou des nouvès idêyes di ses scolresses. Ey ele ni nos a nén conté des pris foû-mzeure come ene k' âreut yeu stî a s' crosse.

Nosse dossire industriyele fene presse, dji m' rinda el Chine po trover ene oujhene di costuraedje. Et naxhî après l' cene ki m' dinreut l' meyeu rapoirt cwâlitè-pris. Ça a stî l' pus rujhûle di mes martchotaedjes avou les Chinwès. Brâmint pus mâlâjhey ki tos les prodûts

shûte p. 15

27/1/2017

À NOÛ LOVÉN

Il ont vnou
Mins nén tertos, la.
Pask' il avént
oyou l' criya
« On prezinte
el novea Gamma »

HERGÉ

Il ont vnou mins
nén tertos, la.
Pask' il avént
oyou l' criya
« On prezinte el
novea Gamma »

I s' sintî tertos
bénvnous la

2

Vnous d' tocosté el Waloniye
Et minme di toprès, d' mon Nîniye
Mins nén onk des fjeus d' imbaras.

Les priyîs waitnut
sins moti
Li tcheyire plakêye
a leu drî
Et leus ouys loukèt
tot reyusses
Li syince mostrêye
didins l' layusse
Dissu l' « Gamma »

Li prumire B.I. (*) est rmostrêye ;
Et l' assistance est ewaerêye
Di vir çou k' est l' « Gamma ».

(*) binde d' imådjes

Gn a les infirmires plinnes di grâces
Ki sont la, ashiowes el boune plaèce ;
Sacwants vôrént do rabressa
Po sifwaitmint fiesti l' « Gamma »,
L' raploû « Gamma ».

3

Adon Tintin, et
ses sovnances
Ey âtoû d' lu,
esteut l' "Gamma"

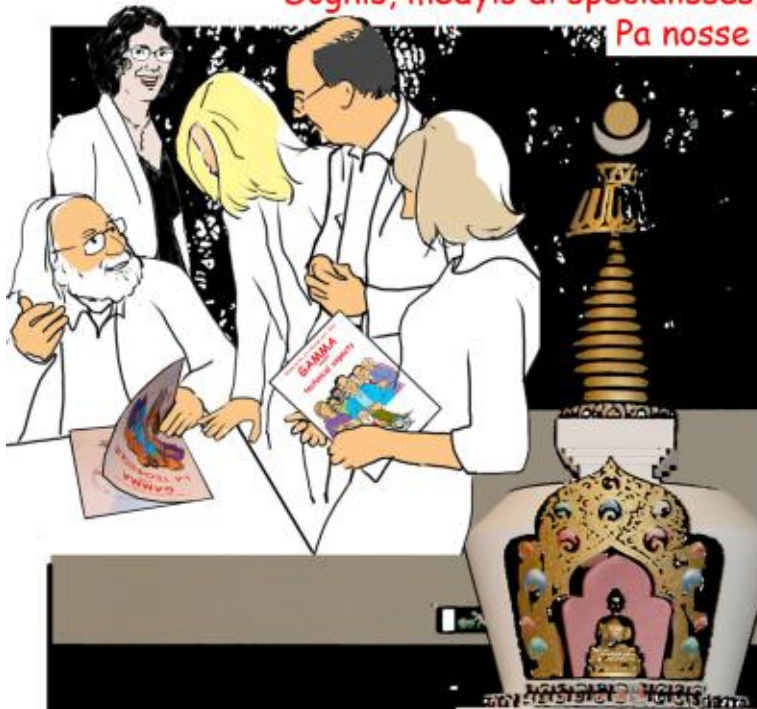
Dës racatoûs, et des rmimbrances
Âd triviè d' lu, lu, l' « Gamma ».

Adon les vnous avént si tchôd après leû toû sins grand solea
 Po l' rexhaedje do novea « Gamma »
 K' ont profité do vén novea, on clapant vén po fé ene nouba.
 Adon ont shuvou des plateas, gâte-li-fwin, verkins et wasteas.

C' est drole, n' a nolu po s' sinte trisse d' awè oyou câzer d' nuçrês
 Sognîs, médyîs di speciâlisses, sins leyî d' riketes ni d' boursês
 Pa nosse « Gamma ».

I s' vont seur tertos rissovni
 Divins leus shijhes, divant d' doirmi
 K' i gn a toti l' « Gamma »
 Po lzès sognî, tot dispiertés,
 Les milouter come des efants
 Câzu ene boune djoûrnêye à lét
 Zels soriyants minme e doirmant
 Divins l' Gamma

I gn a tant d' paskeyes rissovnowes
 Wârdêyes par vos, ô, vos l' «Gamma».
 Lâmes estierdowes, gaiyté rivnowe :
 C' est grâce a vos, ô, vos, l' «Gamma».
 Vos ki djamây - taiss ki djamây - ,
 On n' roveyrè.
 Vos, l' "Gamma"

4

ki dj' aveu ddja fwait rivni po les « Delhesse » ou les « Côrete ». T' end aveus des bonmartchîs, mins k' alént toumer a firlotches al prumire bouwêye. Et des hôts d' game, mins k' alént rivni trop tchir po ene novele marke come li nosse.

Po nozôtes fé baxhî les pris, dji dva fé fabriker on plin contneu d' pîces, cint meyes à totâ. Tot m' sint-Friskin î aléve passer, ca Zahiya ni vleut mete ki 50 âcint di s' tcheté, rascodou al vinte di s' pâstaedjreye. Swè-dijhant k' ses parints estént malâdes, et k' ele diveut wårder ene peme pol soe.

Li contneu às cint meye pîces, on l' a rçû a Anverse. Payî les dwanes eyet l' TRV, li Taeye sol Radjoutêye Valixhance, djans. Adon, on pola distcherdjî. Dj' aveu louwé deus grands gurnîs di stocaedje a Fleuru. Il estént bôgyîs a stritche cwand les deus gros camions d' tcheriaedje ont yeu stî vudîs.

Vos m' alez dire ki dj' esteu franc come on tigneus di m' ehaler d' on hopea d' martchandijhes inla, et k' dji n' saveu ddja si ça s' vindreut. Oyi, mins gn a ça d' bea avou des ptitès coulotes, sotént-goidje et mayots : gn a pont d' date di forpassaedje. Et nole AFSCA po vey si l' prodût n' est nén trop vî ou plin d' mâhaitîs prodûts tchimikes.

Al fén des féns, so deus troes ans d' tins, on a likidé les deus tîces do moncea. Et trover des comeres ki rvindént zeles-minmes a leus soçones - ene miete pus tchir ki nozôtes - et mete li ptit benefice e leu taxhe. Et les soçones k' on-z a dit, pa des côps ossu a des cuzenes did pus lon. Et hay vos nd âroz. Li vindâjhe piramidâle, k' on lome çoula. Nosse mame fijheut ddja çoula avou les « Touperwair », dinltins.

*****

Totafwait aléve come so do papî al muzike. Dji raveu mes mâyes; mi feme aveut rtrouvê si prôpe cagnote. Avou l' TRV, dj' aveu fwait bouf tot djouwant so les pris des facteures. Nén Mouze et les vâs, ca c' esteut câzu totès pratikes nén assudjeteyes.

Les prumirès eguegnes avnît cwand on n' pola pus shuve tos les mostras-vintes coirzenoxh. C' esteut les bâsheles-mankins k' epoirtént l' martchandijhe et ramoenner les nén-vindous à depot. Eyet s' siervi sol voye, po ls aler rvinde zeles-minmes et mete les liârdès dins leu taxhlete.

On a cayî les sins-papî a l' ouxh, et regadjî deus ôtes glawenes. Ene Bulgâre, ey ene Rouminne di stok djupsyin - li blonde eyet

l' brune, come di djusse. Avou les novelès lwès sol martchî d' l' ovraedje e l' Urope, on lzî pleut ofri on contrat dins le regues, siné pa emile dins leu payis, la k' gn a brâmint moens di lwès sociâles. Après shijh moes, on lzès revoyive et fé rivni des ôtes, a môde des ovrîs al sâjhon.

Zeles, ele vinént d' ene sicole di comiece. Ele parafént les bons d' rexhowe, et Zahiya aléve aveuri leye-minme les rintrêyes e magazin. Et lzès mancî ki, s' i gn aveut li pus ptit trô dins les stoks, on lzî dnéve leus ût djoûs, et lzès mete à tribunâ dins leu payis. Dj' esténs schapés di ç' costé la. Djamây li mwinde aroke.

Mins, sapinse a Hinri Måltchance, li ci ki n' a pus nou mehin è ratind.

*****

So tot ç' tins la, mi ovraedje avou mes dijh, cwénze eployîs et l' tchinne Delhesse continouwéve. Dj' aveu leyî ouve avou les « Côrete », ca i m' dimandént trop di rvént di rva po raloukî tchaeke côp les raiyes. Gn aveut les concurints ki rpassént après mi, rarindjî l' raiynaedje, et rplaecî leus prodûts âzès meyeusès plaeces.

Mins, après cénk ans d' traeyin, dji n' aveu pus droet às advintaedjes des cminçants. Mes ovrîs estént tertos avou des contrats normâs. Li wangnaedje n' esteut pus si fel, mins gn aveut co po fé. Dji n' mi plindeu nén. Ariva l' djoû ki n' âreut mây divou ariver.

*****

Nos esténs e vacances a Sint-Domingue, mi feme et mi. Vos fât dire k' ele vleut tofer aler e condjî à solo, ca ele si plindeut di roumatisses totavâ. Et d' on mâ a s' dos djamây parey cwand c' est k' ele dimoréve tot l' ivier el Walonreye.

On bea djoû à matén - dji di « bea », c' est afwaire di djâzer, ca c' esteut pâr on noer djoû -; èn âmatén, di dj', les botikes « Delhesse » m' anoncèt platezak dins ene mailete k' i metnut fén a nosse contrat d' ahessaedje-metaedje-ezès-raiyes.

(a shuve)

Lucyin Mahin
ûtinme paskeye del
ramexhnêye « Tchicago-
el-Walonreye », 23
d' mâss 2015 et 19
d' avri 2016

Li floriconte do feu

Nos l' avans esprindou

I s' adjixh d' ene tchanson di scoutes, tchantêye voltî li djoû do feu d' camp. Li câzaedje e francès et l' muzike sont l' ouve da Henri Colas (1887-1965). Gn a bén 15 coplets. Vocial li prumî. Si vos vloz ratourner les ôtes...

Prumî coplet

Nos l' avans esprindou, nosse
fouwâd d' sapén;
Vo l' la ddja ki djômeye, ki petreye
al fén.

Resploe

Montez ledjirmint, vos l' blame;
Montez hardeymint sins rleme
Sol campagne ou dins l' clairisse,
Montez co dins les bouxhnisses
Montez, montez, montez co
Feu d' schinetes et di sticots

On bouneur di Flamind

I.

Bén sovint, les muzikeus ki dj' a-st el tiesse
Si rapoûlèt po tote li nute fé fiesse
I moennèt tricbale disk' à matén.
Mi ki n' pou doirmi, dji bate des mwins.
Et mi nute s' esprind di des meyes di stoeles
Ki fjhèt blamer li noere toele
Li toubak des longs payis
Mi mostere li voye do paradis.
Et li muzike divént couleur
Les notes ravizèt des fleurs
Atake li ronde danse des sinueurs, do
bouneur

II.

Cwand des feyes, les muzikeus ki dj' a-st el tiesse
Djouwèt des viyès airs, des airs di m' djonnesse,
Dji hosse so mes skeyes, dji fwai des ess
Et dj' evoye à diâle tos mes mâs d' tiesse.
Vo m' la à mitan di plaijhants vizaedjes
Tertos fleurs di moenneus d' araedje
Dji danse come èn araedjê

Li martchand d' poûssire n' a k' a s' riployî.

Dji m' enairixh, dji so ledjir;
I m' shonne ki dji monte à cir
Kimint m' arester do rire; ké plaijhi !

III.

Cwand l' cok tchante, les muzikeus ki dj' a-st el
tiesse
Riployèt leu herna, rprindèt leus ahesses.
Tot fén seu, sins nole critche di toubak,
Mes doûs sondjes, d' on côp, divnèt tchôte marke
Dj' atake a fruzi, di tchôd, di froed;
Dji sowe des gotes come des poes.
E m' lét, dji tronne les balzins.
Mi nute n' esteut k' bouneur di flamind.

Minme si ç' n' est k' on bounuriket
Por mi, c' est come des airdiès
Des loumires ki s' esprindèt
Cwand, e m' veye, i fwait spès.

*Jean-Pierre Vervier (câzaedje et muzike), divins
l' dobe sitroete plake « Les nutes di mâle lune »*

Nouvès tecnolodjeyes

Les telescopes-robots walons « Trapisse »

End a deus, metous so des hôts. Onk e Marok, el sitâcion di l' Oucaymeden. L' ôte e Tchili, a La Silla. C' est ci-cial k' a fwait l' côp âs beyes tot discovrant, e l' ahan 2016, des planetes come nosse Daegne.

Cwand l' professeur Mitchî Djilion (a l' estat civil, Michaël Gillion), di l' Université d' Lidje, a-st ene idêye e s' tiesse, i n' l' a nén ôte pârt. Sapinse lu, c' est âtoû des « rodjès nintes », des stoeles pus ptites et pus froedes ki nosse Solea, k' on a l' pus d' tchance di trover des atomes come les cis k' ont leyî ahiver li ringne do vicant so Tere.

Did la l' idêye di diswalper on ptit telescope po cweri des planetes del cogne del tere ki toûnrént âtoû d' ces « froedès stoeles » la. Et batijhî on sfwait telescope : TRAPPIST, des letes poujheye al taxhete dins l' alo-mâcion inglesse « *TRAnsiting Planets and Planetesimals Small Telescope* » (pitit telescope bodjåve po les planetes et les simili-planetes).

Wice les planter ?

Oyi, mins a Lidje, i fwait trop sovint spès po loukî li stoelf al lunete. Elzès fât aler adjoker so ene hôte montinne.

End a trové deus, li prumire e Tchili, dins l' Coirdulire des Andes. Il est edjîstré divins l' Observatwere Uropeyin del Dimeye Bole Nonrece [*austral*] dispu 2010.

Li deujhinme vént d' esse sitrimé li 16 d' octôbe 2016 dins l' Grand Atlasse, e Marok. I s' lome li « Trapisse bijhrece » (*Trappist North*). Dj' a yeu l' aweure d' esse dins l' trope des prumîs viziteus bedjes après li strimaedje, et moussî dins l' ronde guerite, li 20 di nôvimbe 2016.

Li tecnicien ki s' end ocupe n' a rén d' bén mâlâjhey a fé. C' est djuste po si e cas gn âreut ene sacwè u l' ôte nén preveyowe. Paski totafwait est cmandé a distance, a pârti di l' univ di Lidje. Drovi l' toet, po cminci.

Adon-pwis, mete li telescope el boune pôzucion, po vey çou k' on vout raguider come sitoeele.

On clapant trova

Do trevén k' i strimént li telescope di l' Oucaymeden, i discovrén, e Tchili, troes novelès planetes come li Tere âtoû d' ene rodje ninte, 40 anêyes-loumire lon del Daegne. Dj' ô bén: 10.000.000.000.000 (dijh meye miyârs) di kilometres. Eyet batijhî nosse sitoeele « Trapisse Onk ».

C' est nén co dmwin k' on irè wekiner vaila, et esse rivnou pol londi â matén.

Oyi mins nonna, riferèt i nos astronomes walons. Ci n' est nén si lon k' ça, veyou â livea di nosse sitoelreye del Voye Sint-Djåke [*constellation de la Voie Lactée*].

C' est brâmint pus près ki les cenes k' on trove tos les djoûs avou les telescopes espaciâs.

Di 3 a 7

Do côp k' les Walons ont yeu racsegnî l' egzistance di Trapisse Onk âs Amerikins, ces-cial discovrén cwate-z ôtes planetes did ttâtoû. Ces set « foû-planetes » [*exoplanètes*] la ont l' minme grandeur ki l' Daegne u li Stoele do Bierdjî (Venusse). Eto pôrén ele contni d' l' aiwe, et shuvamint, edjîstrer des vicantès sacwès.

Cweri del veye come cial ?

Mins kî çki vos dit ki, dins l' grand Univier, li veye si va trover avou les minmès piceures ki sol nosse Bleuwe Bole ?

Li professeur Manu Djihin (Emmanuel Jihin), di l' ULdj ossu, a scrît-eshonne [*co-signé*] li sincieus papî parexhou dins li rvue inglesse « *Nature* ». I dclâre sins manke: « Li carbone, l' idrodjinne, l' occidjinne et l' azote, c' est les cwate elements k' i gn a l' pus dins l' univier. C' est avou zels ki les prumîs vicants s' ont foirdjî, roci sol Tere. Tchimicmint, c' est mâlâjhey di tuzer a des ôtes combinâjhons ki pôrén askepyî des celures come end a dins l' ringne do vicant sol Daegne. On a ddja Bén sayî tot replaçant l' carbone pa do siliciom (l' atôme k' i gn a dins l' sâvlon), mins çoula, c' est pâr del syince-fiction. »

Lucyin Mahin, li 5 di mâss 2017.

Noveas lives e walon

Plomes di cok

Ene ramexhnêye di xhiltas da Henri Colette, k' aveut fwait medaye d' ôr a ene bate di l' SLLW e 1928. Aveut ddja stî eplaidî e 1934.

C' est ene novele edicion, rimetowe a môde d' ouy po l' ortografeye. Avou ça k' on a radjouté ene sipesse biyografeye do scrijheu et des studias so les pondants et les djondants do mwaisse tecse, k' a pacô candjî d' on publiyaedje a l' ôte. Ey eto on fén raspieaedje des idêye di l' ome, âd triviè di ses letes, k' on stî rtrouvêyes lanawaire, avou tos ses egurniyaedjes [archives].

Èn ombion nén classike

Rén k' e rwaitant l' portrait do scrijheu vaici padzeu, t' advenes dedja ki ç' n' est nén èn oteur come les ôtes.

Po cmincî, il a yeu troes nacionâlités. Vinou å monde a Måmdey e 1905, il skepia don Almand. Et fé ses ptitès scoles, disca ca-toize ans, dizo li scolaedje do Coultourcanfe [Kulturkampf]. C' esteut ene politike linwistike des Prûsyins, moennés pa Bismark, po-z almandijhî tos les payis ki s' avént rmetou eshonne, dizo l' palette do rwè d' Prûsse.

Å rvier di tos les grands scrijheus måmdiyins, Hinri Colette va continouwer a vey voltî l' Almagne eyet l' culteure djermanike.

Åresse, c' est çou k' i va studyî a l'univ, ey awè s' diplôme ezès lingaedjes tîxhons a Lidje, diviè 1927. Come Bedje, adon, ç' côpci. Et dmorer foirt aloyî a s' prof, Antoine Grégoire, k' i lyi va scrire tote ene driglêye di letes, di 1928 a 1938. C' est ces letes la ki nos vont mostrer les idêyes do scrijheu.

Sorlon ene lete di 1930, si

mame eyet s' sour cåzént almand e leu manaedje. Mins Jacky Lodomez, on waloneu do Rweyâ Club walon d' Måmdey, si rapinse k' ele djâzént walon avou les djins e leu ptit botike, metou el rowe « Divant les grands moléns ».

On grand studieu

I va porshuve ses studes a Brussele. E 1929, il î disfind ene teze di doctorat so li scrijheu swisse almand Carl Spitteler. Pu bager so Paris, et s' inscrire a toplin des cours, tantea k' il est « sorbouké » et n' pus awè do tins assez po ses prôpes por-djets. Inte di zels, ene ramexhnêye d' arimés e-n almand, k' i va recrâxhî et ramidrer di 1929 a 1935.

Tote l' anêye 1930, el va passer e l' Almagne, a des raploûs d' linwince, et tot fjhant do tourisse, å shuve les passêyes des Måmdiyins, eyet des grands scrijheus almands come Goethe. I raboirdêye a Måmdey e 1931. Il î va dmorer disk' a s' moirt.

Si rafiya, di ces anêyes la, c' esteut di fé eplaidî si live di powezeyes e-n almand. I frè berwete. Paski pocwè ? L' eure n' est nén pâr å vey-voltî del culteure almande, dabôrd ki c' est les nazis k' ont prins li cmande di ç' payis la.

Collette est prins inte deus feus. Cwand i rescontere des Al-

mands, todi avou l' idêye di fé eplaidî ses ouves, on lyi atâvele (propôze) di scrire po flâzer l' novea redjime. I rfuze schâynete ki l' literateure soeye dizo l' mambornance del politike.

On libe pinseu

I vout esse libe di pinsêye, lon del rilidjon, mins eto des pôvri-teusès idêyes des pârtis politikales del Beldjike.

Å cmince, il admire les comunisses, et dit k' il âreut vlou s' sâver e l' Rûsseye, cwand i s' margayive avou s' pa, dandjreus on grand catolike.

Portant, i va vey evi li candjmint democratike, « paski les mwais gosses [goûts] eyet li biestreye des bassès classes amousse li cene des cotuzeus (intelectuwels). Insidon, li democraceye va aflâwi l' peupe kel prind come sistinme politike. »

Mayuri nén k' i va vey voltî les idêyes des Nazis. Dedja, tot studiant, il clintchive aviè l' atuze di l' ome dizeutrin [surhomme] da Nietzsche.

On n' dit nén çou k' a fwait tins del guere di 40, la k' il a co candjî (di foice) di nacionâlitê (Hitler aveut rprins tos les « Redîmés Payis »). Mins on pout adviner k' il a bouté avou ls Almands ca, après l' guere, i va-z esse djudjî, codâné al prijhon, et mescoyou di s' nacionâlitê bedje. I dmorrè apatriide disk' a s' moirt. Sins rgret, dit-st i lu-minme, pask' i dvént insi « pâr èn Uropeyin ».

diviè 1945; li foto do dzeu, c' esteut

dandjreus diviè 1925

Et ses arimés e walon ?

I shonne ki ci n' fourit k' on ptit plaijhi d' djonnesse, poy k' i n' sicirè pus måy e walon par après.

Portant ses xhiltas [sonnets] sont mo Bén flotchtés, tantea k' i serè rprins deus feyes dins

l' leccion des scrijheus e walon pa Maurice Piron. Po on prumî, dins si ptite antolodjeye des powetes walons, eplaidêye mon Gallimard a Paris. Pu dins l' grosse sipesse antolodjeye, k' a moussî foû a Lidje e 1978. Mins on n' ricâzrè waire di lu dins les gazetes e walon do 20inme sieke, di cåze di s' codânâcion d' après-guere, azâr.

Tchanson e walon

Ene conferince sol tchanson e walon

C' esteut s' bateme di pretchaedje sol sudjet. Dji vos cåze di Zavî Biernî, Xavier Bernier a l' estat civil. Il aveut tchoezi Chevri [Sivry] li 11 di mâss po s' enonder dins l' mestî.

Portant, i n' est nén on totafwait novea no po les cis ki naxhèt dins tot çou ki s' eplaide e walon. Il aveut djå fwait on memwere sol tchanson walone, k' il aveut leyî aberwe-tåve sol Daegntoele, et k' on pout co todi télétcherdjî so l' Aberteke e francès (aberteke.walon.org/index-fr.html).

Les schoûtants estént do payis d' Chevri, come di djusse, mins eto d' après Nameur, Couvén (Mimile sins les bribeus d' toubak), et minme did pus lon. Lu-minme dimeure asteure mon les Picårds di France, veyanmint k' il acsegne li muzike a Tournai. Mins il a-st aprins l' walon avou s' grand-mame di Crupet. Ey el sait djåzer avou les djins, çou ki n' est nén co si corant divins cisse trintche d' ådje la.

Diyalectolodjeye

I cminça pa nos resplicher les mapes diyalectolodjikes del Walonreye. Bén astcheyou. Li soce ki li rçujheut saye di fé raviker li

« patwès ». Mins gn a ene pitite ahike : on n' sait nén si leu pârler, té l' avenwès, doet esse metou avou l' walon u avou l' picård. Ca, inte li « tchapea » walon eyet li « capiau » picård, gn a deus cogne gade-et-bok : capia (come ossu Castia) do costé d' Sougniye. Mins ciddé, c' est l' acmaxhaedje contråve, et i dijhnut « tchapiau ».

Dire, schoûter, djouwer

Nosse Zavî a savou maxhî les esplikêyes so les tchanteus, leuz accint, l' istwere del tchanson avou l' schoûtaedje di plakes ou di videyos.

On va insi rtrouver Lorint Hendschel a vint ans ki djowe des tchansons « punk » e walon. Di Defrexheus a Djåke Lefevre, tot passant pa Djåke Bietrand, Cabay, Vincent Delire (k' esteut la). Minme les Gåmets n' fourît nén rovyîs, avou ene ouve da Watrin. Po les Boréns, on vey a minme Adamo tchanter dins l' pârler di s' payis.

C' esteut plaijhant ossu ki les rwaitants polént etervini po dire li leur. Claude Michaux eyet Michele Herlin, des « patwe-jheus » d' avår la, ont prins sacwants côps l' cratchoe, et todi dvizer dins leu walo-picård. Ça eto, ça n' si voet nén tos les djoûs.

Les crapâdes pol cougnet

Al fén do pretchaedje, i prezinta les noveles vinowes dins l' monde del tchanson e walon. Les crapâdes (oficirmint « La Crapåde ») di Rotchfoirt. Leu dierinne « buze » : ene årgudinne di Mombiåd, on viyaedje do cotoû, po rashonner les bedots al nute.

Kesses di lijheus : totes u totès ?

Joëlle Spierkel : Dj'a rcî l' Rantoele audjoûrdu (mèrci) èt l' tite mi grabouye one miète ! Poqwè avoz mètu : totes sôres di bouneurs? Pace qui mi, al sicole do walon, dj'a apris : Totes sôtes di boneûrs.

Mèrci dè m' dire qwè !

Response : avou les prezintoes nén definixhants femrins pluriyals (totes, kékes, sacwantes, ôtes, puzieures), on pout mete (mins sins esse oblidjî) li marque -ès des addjectifs femrins pluriyals metous padvant.

* c' est totes biessès djins OU c' est totès biessès djins

* des ôtès comeres OU des ôtes comeres

* puzieures feyes OU puzieurès feyes

Loukîz, metans, li tite do live Laloux cial :

Auguste LALOUX

Pa totès strwètès vôyes

Cisse rîle la va po tos les payis la k' gn a li coron -ès (Nameur, Lidje, Tchålerwè). El Basse Årdene, e 20inme sieke, i n' egzistêve nén. E walon do Miton, i manke eto dins l' Bote di Djivet et après Flipveye (mins

c' est ddja l' walon do Coûtchant). Si vs av l' ALW 2, gn a ene mape rashiowe so l' sustantivire « grossès aiwes ».

Come di djusse, li rîle a stî rprinje e rfondou.

Dabôrd: ké plaijhi ! On fwait come on vout ! (c' est ddja l' mitan d' nosse nouriteure).

Djowele ritripa : Ci n'èst nin parèy li minme, Lucyin ! I-gn-a one difèrince. I faut ètinde « totes lès sôres di bouneurs, des bouneurs di totes les sôres. »

Pa totès strwètès vôyes : rén k' pa des stroetès voyes; c' est on sinse rastrindant.

Linwince walone

Li rîle des troes cossounes et les « likides »

On nd a ddja dvizé et forbatou. Vocial des sûtéyès esplikêyes, co mây eplaidéyes, da Pablo.

On lijheu : Vos m'av dit pusieûrs fîs qu'è walon, on n' pout nin aveûr treûs consones qui s' sùhèt. Portant v'la ine canké di mots insi:

scrênî [*menuisier*], splon [*luge*], spranwe [*étourneau*]; sprantcher [*écraser*]; strin [*paille*]; stron [*merde, caca*]; bordgeû [*bourgeois*]; cmèsburdgé [*courbaturé*]; etc.

Response da Lucyin : Boune rimarke. Mins loukîz Bén ki :

* tos les egzimpes di « scrinî » a « stron », c' est avou R ou L, lomêyes cossounes likides. Zeles (c' est les seules) polèt vni e troejhinme pôzucion d' ene troke di 3 cossounes.

* dins « bordjeu » et « cmesburdjé », li « dj » est loukî el linwince walone come ene seule cossoune.

Radjoutadje da Pablo : Dins des lingaedjes k' i gn a, on les screye minme diferinnmint (dj' ô Bén, des scrijhas diferins pol "r cossoune" eyet li "r likide", pol "l deur" eyet li "l likide"). C' est insi e scrijhaedje devanagari, metans (onk des sistinmes di scrijhaedje li pus sincieuzmint fwait, tot passant). E walon (ou francès, inglès,...) on fwait nén d' diferince à scrijhaedje, mins li son do "l" dins "fr:long" et "fr:blond" n' est NÉN l' minme.

Ces likides la, c' est ene miete des « dmeyès cossounes » si on vout (come "w" et "y" sont des dmeyès voyales).

Ene likide ni pout mây esse à cmince ou al fén d' ene sillabe; c' est todî etur ene cossoune eyet ene voyale (et dj' a les pinses ki ça n' pout nén esse pa drî tot l' minme kéne cossoune nerén).

Les fameusès "troes cossounes" c' est li fén d' ene sillabe et l' kimize del shuvante (c' est po çoula ki "scrinî" [skrinî] tot seu ça n' egzistêye nén, mins on

pout aveur "on scrinî" [ös.kri.nî] ou "li scrinî" [lis.kri.nî]; po ça eto ki, s' i n' a nole voyale pa dvant, ça dvént "sicrinî" [si.kri.nî] ou "escrinî" [es.kri.nî])

Ene likide ni pout nén esse al fén d' ene sillabe

Li rîle n' est nén tant k' i n' pout nén aveur « 3 cossounes ki s' shuvèt ». Mins purade ki ça n' pout nén ariver cåze d' ene ôte rîle ki dji vos va dire (ki, leye, est l' « vraie » rîle do walon, si on vout).

Tos les lingaedjes ont des « rîles di fonolodje » po defini cmint leus sillabes si fjhèt.

Dins des lingaedjes k' i gn a (come li gwarani), ene sillabe ni s' pout mây fini k' avou ene voyale; dj' ô Bén : ene sillabe, c' est V ou C-V

Do côp, dins on sfwait lingaedje, on n' arè mây deus cossounes ki s' shuvèt.

E walon, li fôrmule d' ene sillabe, c' est:

[C|L][Y]V[C|Y]

avou V=voyale, C=cossoune, L=likide (sicrîts r, l), Y=dimey voyale, "w" ou "y" ki si scrît pa côps eto "i". Les cwârêyès âchetes [ ] âtoû d' ene sacwè ki pout esse la ou nén, eyet li dressêye bâre | po dire ki c' est onk ou l' ôte (mây les deus). Vocial tos les cas possibles :

V (egzimpe: a, an [ã],...)

C-V : pa, po, mi...

CL-V : clé, pré

CLY-V : trwès, sâcloe (sauclwè), schadrea (scadria)

Y-V : yeu, wou, wâ

CY-V : mia, kwè)

V-C : âk, asse [as'], îpe

C-V-C : cok, tchôke

CL-V-C : broke

CLY-V-C: glwere [glwer])

Y-V-C : yebe, wice, wesse

CY-V-C : schieles [hyèl], [chyèl])

V-Y : ouy, aiwe

C-V-Y : taeye [tej], pawe [paw], poye [poy], hoye [hoy], cawe [caw]

CL-V-Y : troye [troj]

Y-V-Y (waye [waj], nouwêye [nu.wej])

CY-V-Y (dji n' trove ki "Ramiêye" [ra.mje] et "cweye" [kwe])

Teyoricmint, on dvreut ossu awè: CLY-V-Y. Mins dji n' trove pont d' egzimpe; motoit ça n' egzistêye nén.

Cossounes likides et rîle Mahin

Li rîle Mahin permete di disfafloter les voyales I, U eyet OU divant ene vuzlêye cossoune, ca elle î sont longues, nouv côps so dijh.

« live » si prononce à pus sovint [lîf]; « bibe » [bîp], « shijhe » [chîch] / [sîh] / [sîz]; « ouve » [oûf]; « Lidje » [lîtch]; « tchuze » [tchûs], Mouze [moûs]...

Si on vout mostrer ene longue voyale divant les sfwaitès dvuzlêyès cossounes, i fât scrire li tchapea : îpe, trîxhe, oûsse, tchîf...

Pol rîle Mahin, li R si moennreut come ene vuzlêye cossoune (i ralanguixh les sons I, U et OU metous padvant). Li L come ene divuzlêye cossoune (si on a on long I, U u OU padvant, i lzî fât on toetea.

MINS, à fond des fonds, ces R et L la ki sont padrî ene voyale ni sont nén des "r likide" ou des "l likide". Ca les cossounes likides ni polèt MÂY esse padrî ene voyale. C' est pask' on scrît deus sons diferins (L likide eyet L « ordinaire » eyet R likide et R ordinaire) avou l' minme lete.

On pô come "c", c' est pa côps l' son [s] pa côps l' son [k].

Ou co "i", ki pa côps, c' est [i], pa côps, c' est [j]. Dins "li ptit" [lip.ti] et dins "tchampion" [tSä.pjõ], li lete "i" est on côp ene voyale, on côp ene dimeye voyale.

Fiesse às lingaedjes walons

Bénvowe al fiesse 2017

C' est bén evoye po ene nouzome fiesse e 2017, avou do coxhlaedje di totes les sôres et tocosté.

Po on prumî, ritnans bén les dates. Do 20 à 26 di may, gn årè des ocupaedjes totavå l' Walonreye. I n' est nén co trop târd po rmete on pordjet. El fât fé divant l' 3 d' avri. Les 6 meyeus pordjets (onk pa province + onk pol picârd) riçuront ene prume di 500 uros, et seront prezintés al fiesse-raploû a Nameur li 27 di may.

Li 27 di may

Vos î seroz tertos les bénvows, às vîs abatwers di Bomel, a pârti di deus eures di l' après-nonne. Vola cmint ki ça tchereyèrè disk' al vesprêye.

A deus eures, Djenvire Lazon, li scabene walon-câzante di Nameur, frè on ptit spitch d' adrovaedje.

Di 2e. et dmey a 3 e. et dmey, on prezintrè les ocupaedjes k' ont wangnî les 500 € ki nos djhéns enawaire.

Di 3e. 1/2 a 4e. 1/2, gn årè deus ovroes [ateliers] diferins. Onk po les efants, manaedjî på CHADWE (walon e scole, Tchâlerwè). Onk po les grandès djins. Ci serè ene «ronde tâve» avou ene shi

jhinne di scrijheus e walon, ki vont bate li dvize sol tinme. « Pocwè co scrire e walon à djoû d' ouy ? ». N' årè dandjreus on rprezintant des Belès Letes e rfondou walon, onk pol walon do Coûtchant, onk pol Miton, pol Levant, pol Basse Àrdene ey onk u ene pol picârd. Li berdelaedje si frè fok e walon. I serè rapâjhî pa Mitchî Francârd. Les cis ki djâzront francès divront payî 1 € par mot francès dit. Rén k' po çoula, ci serè-st ene prumire.

Di 4 e. 30 a 5 e., on pôrè rescontrer des scrijheus dins les standes des soces.

A 5 e. on rmetrè les pris del bate di noûmots et do maraton d' lijhaedje. Adon-pwis, on sinrè l' acoidr inte li ministere et les comenes k' åront prezinté leu candidateure pol label « nosse comene dit "oyi" » (loukîz sol boket d' gazete). L' etrevén serè acvierné pa Annie Rak.

A 6 e. al nute, gn årè on concert des Crapâdes.

A torade ?

Joseph Dewez mostere on pordjet d' afitche pol bate « lère sins rlaye », avou l' mascote « Djâzete »

Dierins aprestaedjes a Nameur, li 10 di mâss. Vos ricnoxhoz di hintche a droete : Annie Rak, Alix Dassargues, Christine Lecock (mucheye dirî Michel Francard, a l' taprece di si êndjole)

VENREDI 24 FEBRIER 2017 L' Avenir de Verviers RÉGION 7

MALMEY Conseil communal

Un label « OYI » pour protéger le wallon

Le wallon est une langue chère au cœur des Malmécien(ne)s. Le conseil a adopté la convention « Ma Commune dit OYI! » pour le protéger.

« Cette volonté de s'engager à respecter certaines choses comme le fait de faire des discours en wallon », explique l'échevin de la Culture, André Hubert Denis. Ce qui sera le cas au Communauté dimanche dans le discours du maire. D'autres choses sont aussi mises en place ou le seront comme intégrer des textes bilingues français/wallon dans le bulletin communal, soutenir les troupes de théâtre qui jouent en wallon dont celle de Xhaffraix, continuer à réaliser des activités en wallon dans les écoles, avoir quelques enseignants de rue en wallon, que certaines bulades soient réalisées en wallon. « Nous sommes d'ailleurs la première province non visitée de la Marche Wallon en wallon », conclut l'échevin. ■

« Ma Commune dit OYI! » pour récompenser les communes qui favorisent la promotion et la promotion des langues régionales endogènes comme le wallon. Le conseil communal de Malmedy a décidé ce mercredi soir d'adhérer à cette convention pour pouvoir afficher ce label.

Les jeunes aussi s'investissent au wallon, grâce à la proximité du Royal Club-Vision de Namur.

Bate « on scrijheu... on djheu / ene sicrijheuse... ene dijheuse » (Un auteur... une voix). Avou co on tinme oblidjî : li paw (li peu, li sogne).

Les tecses (inte 20 royes et deus pâdjes) divèt esse rintrés (6 egzimplaires sans scrire si no, apus k' dins ene cloyowe ewalpeure) divant l' 30 di djun 2017 amon : Annie Rak, Rowe do govienmint, 15, 7000 Mont.

Li bate del prumire anêye a stî eplaideye às edicions Audace (pierre.bragard@hotmail.com). Les anêyes d' après, il ont fait des videyos. Dimandez Izès a Roland Thibaud u a Annie Rak (i seront al fiesse li 27 di may).

Condoloyances...

... a Lorint Hendschel ki s' mame vént d' eraler. Ki l' Grand Mwaisse (ou èn ote) sititche si sovance dins l' grand live di l' univier. Et si âme dins l' Grande Rowe ki toûne advitam.

Les crakes dal Blawete

C' est ene djonne crapåde ki dmande a si ome : Katanga, on lome ci cayet la : on calmant.

- Dijhoz m', poyon, kéne sôre di feme est çki vos voeyoz l' pus voltî, les beles ou les malenes ?
- Nole des deus, vos sepoz bén ki dji n' inme ki vos, don !

On ptit cinsî sope avou s' feme ki lyi dmande :

- Nosse gamén cåze tos les djoûs di « fesse-bok » avou ses camaerâdes à tele-fone. Dji vôreu tot l' minme bén saveur çou k' ça vout dire.
- Vos poloz esse seure ki c' est co on novea agayon erotike po les gadlîs.

Viè deus eures à matén, n a-st èn ome ki rintere e s' mâjhone, moirt sô.

I rsaetche ses solés às pî des montêyes, gripe sins brut, si dismousse sins drovi l' lampe, si mete e lét. Et, po wangnî s' plaeece k' est al paroe, i passe åd dizeu di s' feme ki doime al si-ponte. A ç' moumint la, ele drove èn ouy et lyi dit :

- Espece di saligot ! Si dji sereu ene tûtûte di café, ti n' pasreus nén houte !

C' est èn ome ki vént d' fé s' bâbe el sâle di bagn? Tot binâjhe, i brait a s' feme :

- Djenete ! C' est a n' nén croere : cwand dji vén d' fé m' bâbe come i fât, dj' a 20 ans !
- Ebén adon, fwai l' tos les djoûs dvant di vni e lét !

E café

- Vos prindoz cobén de Viagra, vos, Jule ?
- Bén, des côps k'-i-n-a, cwand dji m' va coûtchî avou deus crapâdes.

A coron de contwer, on grand noer negue do Katanga les atôtche :

- C' est cwè do Viagra ?

Podrî l' candlete, li patrone lyi respond :

- C' est ene drouke po fé tinkyî les omes pus lontins. Avou çoula, vos poloz fé l' amour dijh côps e-n erote !

- A ! ti, verât ! C' est çoula ! Mins nozôtes, e

C' est ene feme di cwarante ans ki prind l' trén a Lozane po-z aler a Paris. Ele mousse divins on compârtimint wice k' i n a on djonne curé co moussî a sotane.

- Si vos pôrîz mete mi bele boesse di twelete ki dji vén d' atchter padzo vosse cote, ça m' perme-treut di n' nén payî ene taeye al dwane.

- Bén seur, nosse dame, mins dji vos doe fé rapin-ser ki, si on m' dimande des kesses, dji n' pôrè nén minti.

- Ene miete pus târd, n a-st on gableu ki mousse e compârtimint et dmander :

- Vos n' avoz rén a dclârer, Monsieu l' abé ?

- Del tiesse al cingue, dji n' a rén !

- Tinoz, ça ! Et padzo ?

- Padzo, dji n' a k' on ptit necessaire po les comeres, mins ki n' a nén co sier-vou !

C' est on cårpea di 10, 12 ans ki va-st el veye avou s' popa. I voeyèt passer on mariaedje.

- Popa, pocwè çki l' mariêye est blanc mousseye ?

- Pask' elle est foirt ureuse et k' ele li vout mostrer a tot l' monde.

- Mins l' marié, lu, est tot noer !

- C' est bén m' fi ! T' as rade compris, dai, twè !

Christian Thirion, li 27 di fevrî 2017

L' ABERTEKE

Copinreyes

Copinreye di Bastogne

Tåves di rcâzaedje e walon tos les 3es londis do moes.

Racsegnes : Claudine Voz claudine-voz@hotmail.com

Copinreye di Libin

Tåvlêye di rcâzeus d' walon moen-nêye pa Jean-Marie Otjacques. Li dierin vénrdi do moes di 6 eures a 8 eures al nute al mājhon d' viyaedje di Libin (sol dilé d' l' egljhe). Racsegnes : Emilie Lecuivre, Culture Haute-Lesse : 061/41 33 91 0498/17.24.67

Les conte-rindous sont pacô so « Berdelaedje »

Cactaedjes di Mâmdey

Deus vénrdis par moes, di 8 e. a 10 e. al nute (a 6 e. po ene des cwate tropes), metous pa livea di cnoxhance do walon. Racsegnes : info@rcw.be

Tåvlêye di walon di Rotchfoirt

A « Ascoye Fâmene », les deujhinmes et cwatrinme mierkidis do moes. Racsegnes : Désiré Malet d.maletsonveau@skynet.be

Copinreye di Tchårnoe

(Tchaurnè, Charneux-Harsin)

Såle do viyaedje, li 3inme mårdi do moes Racsegnes : Josée Buron : joseeburon@hotmail.com

Câzreye e walon d' Gouvi

tos les 2inme mierkidis do moes, inte 14 et 16 eures e tchestea d' Gouvi. Racsegnes : Christian Thirion (0474 94 34 13; epona53@hotmail.com); Jean Bourgraff (080 33 87 22; jean.bourgraff@gmail.com)

Li copinreye di Ståvleu

si passe deus côps so l' moes, les prumî et l' troejhinme mårdis, di 20 a 22 eures, å locâ d' Electrabel. Racsegnes : 080 86 26 79.

Copinreyes do Roman Payis

Gré-Dwecea : a 2 e. di l' après-nonne, al såle di spòrts, li troejhinme londi do moes. Racsegnes : Guillaume Warnier.

Perwé : Racsegnes : Andrée Flesch 081 65 55 20; [\[hoo.fr\]\(http://hoo.fr\)](mailto:petitelouyse@ya-</p></div><div data-bbox=)

Oû-l'-Grand : Racsegnes: Joseph Decossaux 019 63 49 61.

Soçnaedje di Djmepe-so-Sambe

Li mårdi, ene samwinne so deus. On câze did tot, mins nén d' politike ni di rlidjon Racsegnes : christiane.bi-name@euphony.net

Sicoles di walon

Univiersité des 3 côps 20 di Djiblou

tos les 15 djoûs, li djudi di 1e. 1/2 a 3e. 1/2 di l' après-nonne

Oditwere del Faculté d' Agronomie, sol site del faculté.

Univiersité des 3 côps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures: Racsegnes: Anne Delporte, Esplanade de la paix 8/176, 4040 Hesta; Denise Willem, Avenue du centre 116, 4821 Dizon-Andrimont

Les scoles di Bive do bontins 2017

cwate ashyinnes : les **mårdis 7, 14, 21 et 28 di måss 2017** a l' Aisse del Tuzance di Bive, di 14 e a 17 e. Racsegnes : centre.culturel@bievre.be, ou Madi d'Orchimont tel. 061 511165

Li scole pa les scolîs si frè tins del fiesse ås lingaedjes walons li mårdi 23 d' may 2017.

Teyâte e walon

Li novea emile des plankets do Triyanon: info@theatretrianon.be
Emilez lzî, et vos âroz a tinzayeure totes les pîces k' i djouwèt.

VoBuze (Youtube)

<http://www.youtube.com/wlntv> ou don-bén : <http://aberteke.walon.org>

Voye a Sint-Djåke-el-Galice : 5inme boket : Vizite d' ene egljhe Sint-Djåke walone : li cene di Moncea-e-l'-Ârdene.

Motoit bénrade li 6inme boket : Li rawete di Sint-Djåke disk' al « Fén del Tere » (*Fisterra*) la k' on hene ses solés dins l' Grande Basse (dijhans todi kécfeye).

Ey eto : ene pîce di teyâte da Feydeau redjârbêye e walon.

Sol Toele walon-câzante

L' Aberteke

<http://aberteke.walon.org>

Les 4 sicoles di Bive do bontins ; noveas arimés da Lucyin Mahin.

L' eciclopedeye Wikipedia

a-st asteure 14.413 ârtikes (å 13 di måss 2017); <http://wa.wikipedia.org>

Wiccionaire & DTW

Sol Wiccionaire, <http://wa.wiktionary.org>, n aveut 21.486 ârtikes å 13 di måss 2017.

Sol DTW, å 17 di måss 2017, gn av 28.402 intrêyes : <http://chanae.walon.org/lh/wa/dic/>

Libes programes éndjolikes

<http://walotux.walon.org>

Foroms et lisses

<http://berdelaedje.walon.org/>

Toplin d' l' ovraedje so li rfondaedje eyet l' DTW. Responses ås dmandes di noûmots. Reglumint des diferinnès bates.

<http://walon.cultureforum.net/>

On-z î rtrove des tecses evoyîs pa les oteurs e Feller ey eplaidîs vaici e rfondou. Metans les cis da Richard Joelants, Jean Goffart u Christian Thirion (crakes del Blawete).

Fesbok walon

Pådjes « Fesbok » avou beacôp do walon: <https://www.facebook.com> pu cweri après:

* Jean Goffart, ki fwait câzu ene gazete di tos les djoûs e walon.

* Pays condruze: deus troes noveas sudjets (al boune) tos les djoûs; fôtos di viyaedjes di Walonreye; desséns po rire, noveles, videyos...

Muzêye do Pârlaedje

<http://www.museedelaparole.be/>

Waibe des ruwes walones

Li binamé Alain Esterzon mete tos les noveas limeros di nosse gazete, mins eto des Cayés Walons, do Bourdon, do Moxhon d' Ôneas, di Singulîs, Cocotico et Wallonnes.

<http://www.revues.be/>

RANTOELE L°81

- * Prumirès 24 eures 2017 el Walonreye (Lucyin Mahin) p. 3
- * Fén come Publifin (Lucyin Mahin) p. 4
- * Dacâr 2017 (Jean Goffart) p. 5
- * Cwand vos payîz veste aiwe (Nicolas Staelens) p. 6
- * I lzî rfâreut ene boune guere (Richard Joelants) p. 7
- * Cromptes di prijhni (†Jean Loos) p. 7
- * Procès d' macrales (Gérard Avril) p. 8
- * Belès Letes
- ** Cacaedje d' oûs (Jean-Pierre Dumont) p. 9
- ** Li rmariaedje (III) (Lucyin Mahin) p. 10 & 15
- ** Li floriconte do feu († Henri Colas) p. 16
- ** On bouneur di Flamind (Jean-Pierre Vervier) p. 16
- * Binde d' imådjes : Radiocérudjeye à Muzé Tintin so l' air del mama (Djozewal) p. 11-14
- * Telescopes robotikes walons (Lucyin Mahin) p. 17
- * Plomes di cok (xhilteas) († Henri Colette) p. 18
- * Les tchansons e walon (Xavier Bernier) p. 19
- * « tote » oudon-bén « totès » ? (Joëlle Spierkel) p. 19
- * Cossounes likides (Pablo Sarachaga) p. 20
- * Fiesse às lingaedjes walons 2017 p. 21
- * Wangni des liârdes avou / walon p. 2 & 21
- * Les crakes del Blawete (Christian Thirion) p. 22

